

סוגיה לד:דין תערובת חמץ להלכה (3): השלכות למעשה של פסק ההלכה בדין חוזר וניעור

רקע

למדנו את מחלוקת הראשונים האם חמץ שהתבטל לפני פסח חוזר וניעור בפסח. למדנו גם שהשו"ע פוסק שחמץ שהתבטל לפני הפסח אינו חוזר וניעור. לפסק זה השלכות רבות למעשה, והראשונים מאריכים בדיונים בדין זה.

כדי להבין את הדיון הראשונים, נבאר שלושה כללים המהווים תנאים הכרחיים לאסור תערובת:

א. כמות האיסור בתערובת.

ב. האיסור משביח את התערובת.

ג. האיסור נבלע בתערובת.

בכלל הראשון עסקנו בהרחבה, ולמדנו שלהלכה אנו פוסקים, שאיסור המתערב עם היתר בין בתערובת של מין במינו ובין בתערובת של מין בשאינו מינו, אוסר את כל התערובת רק כשאין בהיתר ששים כנגד האיסור.

הכלל השני הוא, שתערובת אסורה רק אם האיסור נותן טעם לשבח בתערובת. חכמים למדנו מהפסוק "לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתנה ואכלה" [דברים יד, כ], "כל הראויה לגר קרויה נבילה שאין ראויה לגר אינה קרויה נבלה" [ע"ז טז:]. חכמים דורשים שאיסור אכילת מאכלות אסורות הוא רק באוכל הראוי לאכילת אדם ["גר"], אוכל שאינו ראוי לאכילת אדם אינו אסור באכילה. כתוצאה מדרשה זו, לומדים חכמים שאיסור הנותן טעם לפגם אינו אוסר את התערובת.

לדין זה השלכה מעשית חשובה מאוד. ראינו את הגמ' [מד:] האומרת שכלי שאינו בן יומן [זאת אומרת כלי שלא בישלו בו איסור בעשרים וארבע שעות האחרונות] מפליט באוכל המתבשל בו טעם לפגם. משמעות דין זה הוא, שכלי שרגילים לבשל בו איסור אינו אוסר את האוכל המתבשל בו אלא אם האיסור התבשל בכלי בעשרים וארבע שעות האחרונות.

בדין זה יש נקודה חשובה נוספת. רוב הראשונים [עיין בטור סי' תכב ובי"ן] מדייקים מהגמ' [ע"ז עה:] ש"סתם כלים של גוים אינן בני יומן". מותר לקנות מגוי דבר היתר שהתבשל בכלי איסור, כיוון שאנו מחזיקים שהכלים אינם בני יומם.

הכלל השלישי הוא שתערובת אסורה רק אם האיסור נבלע בהיתר. איסור אוסר את התערובת רק אם מעורב בה ממשות של איסור, או לפחות נבלע בה טעם של איסור. חכמים [עו.] קבעו שבליעה קיימת על ידי מקור חום, ולפיכך הם קבעו את הדינים הבאים:

א. כלי ראשון מבליע ומפליט, ולכן התערובת כולה אסורה.

ב. כלי שני אינו מפליט ואינו מבליע, ולכן התערובת מותרת.

ג. איסור כחוש הנוגע בהיתר כחוש, ושניהם חמים, האיסור מפעפע רק כדי נטילה נעובי אצבע, ושאר הבשר מותר.

ד. איסור צונן הנוגע בהיתר צונן, מדיחו במים ודיו.

לסיכום, בכל מקרה של עירוב איסור בהיתר, צריך אדם לשאול את עצמו שלש שאלות: א. כמות האיסור בתערובת, האם יותר מאחד בששים? ב. האם האיסור נותן טעם לשבח? ג. האם האיסור נבלע בתערובת? התערובת אסורה רק אם התשובות לכל השאלות הללו חיוביות.

מקורות

א. ספר התרומה סי' נה, "הגהה מדין חמץ... לכך אסור לטגן בפסח בשומן מהותך"

שו"ת הרא"ש כלל כד סי' ד-ז

מרדכי סי' תקנד-תקנה, תקנו

ב. טור סי' תמוז, "חמץ בפסח הסכימו רוב המפרשים... ולא שייך תו למימר מחליא להו"

ג. שו"ע סי' תמוז סע' ג, ה-ח ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק כ-כא, כה, ל, לה]

ספר התרומה סי' נה

הגהה מדין חמץ. ואם מצא חטה או שעורה בעופות מלוחין או צלויין ערב פסח אפילו אחר ד' שעות ישליך החטה או השעורה ומותרין העופות ואף על פי שבזמן פסח יש נותן טעם משהו חמץ כיון שנתבטל הטעם מערב פסח בס' דאינו במשהו עד שיהא פסח דאז הוי חמץ בכרת והרי נתבטל מקודם ואינו חוזר וניעור לאסור אחרי כן בשיהא זמן איסור משהו כדתנן במסכת כלאים צמר גמלים וצמר רחלים שטרפן זה בזה אם רוב גמלים מותר להביא פשתן לשם [וכן] הקנבוס והפשתן שטרפן זה בזה כו' אלמא אף על גבי דאיסור כלאים במשהו אפילו בחוט אחד פשתן בבגד גדול של צמר כיון שנתבטל צמר רחלים מקודם בגמלים ברוב אינו חוזר וניעור אחרי כן בפשתן לאסור במשהו אף על גב דמשהו דכלאים הוי דאורייתא כל שכן משהו דחמץ דהוי דרבנן. ומהאי טעמא שפורי ישן אם צלו בו עופות בפסח מותרין אף על פי שצלו בו כבר בשר שנמלח ולא נבדק המלח מן החמץ שטעם החמץ שיהיה במלח נתבטל מקודם פסח וכן דגים שקורין הראנייש או בשר שנמלח בחורף ולא נבדק המלח מחמץ מכל מקום מותר בפסח לאכול מהם שטעם החמץ כבר נתבטל בס' קודם פסח אף על פי שעדיין יש משהו טעם חמץ בפסח הכל מותר. וכן מותר לטגן בפסח עור שמן של אווז שהופשט ונמלח קודם הפסח אף על פי שלא נבדק המלח מן החמץ. אבל שומן שמהותך מקודם פסח אסור לטגן בו בפסח לפי שהמחבת שהתיכו בה העור היתה בלועה מחמץ לפי שפעמים שמבשלין בה לחם וקרוין אותו שלקות בלעז או רויישלש בלעז ויש טעם חמץ בשומן שהתיכו בה אחר כך ואף על גב דנותן טעם בר נותן טעם מותר הלא שמא כשנתבשלו אסור. ואף על גב דלא התיכו העור במחבת ביום שבשלו בו חמץ והיא כמו אינה בת יומא לגבי העור שהתיכו בה והלא אין יום שלא יעשה חמץ במחבת ונעשית הבליעה בת יומא כדפרישית לקמן דוגמא דאמרינן פרק דם חטאת בכל יום נעשית גיעול לחבירו. ועוד דבכל יום מדיחין בה את הקערות שמלאות חמץ. ועוד פעמים כשמטגנין במחבת בוויניץ או רושוילש יש יותר מדאי שומן וחוזרין ושופכים המותר בקדירה עם שאר השומן הרי כל השומן מלא חמץ. ולכן אסור לטגן בפסח בשומן מהותך.

שו"ת הרא"ש כלל כד סימן ד-ז

וששאלת: מהו לאכול בפסח דגים מלוחים השרויים בעריבת א"י = אינו יהודי =. תשובה: באשכנז נוהגים איסור בדגים מלוחים, אף אותן שאינן שרויין במים; ובצרפת נוהגין היתר באותן שלא נשרו במים, בפסח, אבל שראום במים, אסורים בפסח. כיון דחמץ בפסח במשהו, אין לזלזל באיסורו. גבינה לחה בפסח, מותרת; אע"פ שנעשית בכלים של כל השנה ולא נזהרו בה, כיון שאין משתמשים באותן כלים כל השנה בדבר חם, אינן בולעים. ואפילו משתמשים בהם בדבר חם, כיון שאין עשיית הגבינה בהן ע"י חמץ, אינו מפליט.

ודבש בפסח, לא ראיתי אדם נוהג בו איסור משום חשש דעירוב קמח, דלא שכיחא, וגם נתבטל קודם הפסח. ואם באנו לאסור דבש משום חשש תערובות, נאסור אותו כל השנה, דיש אומרים שנותנים לתוכו בשר נבלה ומתהפך לדבש. וה"ר יונה ז"ל כתב, שאפילו נותנים בו בשר נבלה, כיון דנמוח ונתהפך לדבש, מותר, דבתר השתא אזלינן ושרי. וכרכום מותר בפסח, כי לא שמעתי עליו שום חימוץ.

שעורה שנמצאת בתבשיל בפסח ולא נתבקעה, מותר התבשיל. חתכו בצל בפסח בסכין שגורדין בו הבצק מן העריבה, שאלתי לרבותי והתירו. דאפילו לספר התרומה, שכתב: בצל ושומין שחתכו בסכין של איסור, אפילו אינה בת יומה, בעי קליפה ולא סגי בהדחה, דאגב חורפא דבצלים מחליא ליה לסכינא והוה ליה כלשבח; כדאמרינן (ע"א לט) גבי קורט של חלתית. שאני הכא, כיון שידוע שאותו סכין לא שמשו בחמץ, לא בלע, דצונן לא מבליע ולא מפליט.

טור אורח חיים סימן תמז

חמץ בפסח הסכימו רוב המפרשים שאוסר תערובתו במינו בין שלא במינו במשהו חוץ מבשאלות שפוסק בנותן טעם ואין נוהגין כן וכתב הראב"ד דבמשהו אינו אוסר בהנאה אלא באכילה ורב אלפס כתב שאוסר אף בהנאה ולזה הסכים א"א הרא"ש ז"ל ודוקא בתוך הפסח אבל מו' שעות ולמעלה עד הלילה הוי כשאר איסורין לרש"י במינו במשהו שלא במינו בנותן טעם ולר"ת בין במינו בין שלא במינו בנותן טעם ובפסח נמי לא אמרן דהוי במשהו אלא בשנתערב בתוך הפסח אבל אם נתערב קודם לכן ונתבטל בס' מותר ולא אמרינן דחוזר וניעור.

וכן התיר רש"י בשר יבש וגבינה שנמלחו קודם הפסח דאפי' למ"ד במשהו ה"מ בעיניה אבל אם נתערב קודם לכן אינו אוסר אלא בששים וכ"כ בעל העיטור דוקא חמץ דאיתיה בעיניה אבל גיעול היוצא מדופנו של כלי לענין דבש ושמן של עכו"ם בפסח וכן מליחת בשר שנעשה לפני הפסח ולא נזהרו במליחתו בטל הוא וכמה ימים נהג בו אדונינו איסור והמחמיר תבא עליו ברכה ע"כ. והרי"ץ גיאת כתב אמרו רבוותא חלב שחלבו ישראל קודם הפסח וגבינה הניקפת קודם הפסח ושמרה מחימוץ מותרים ואם לאו אסורין וא"א הרא"ש ז"ל התיר וזה לשונו בתשובה גבינה לחה בפסח מותרת אע"פ שנעשית בכלים של כל השנה ולא נזהרו בה כיון שאין משתמשים באותן כלים בכל השנה בדבר חם אינן בולעים ואפילו אם שמשו בהם בדבר חם כיון שאין עושים בהן הגבינה בחמץ אינו מפליט: וכתב עוד אסור לאכול דגים מלוחין השרויין במים בפסח והיבשים במקום שנוהגין לאכול אוכלין ובמקום שנוהגים שלא לאכול אין אוכלין ע"כ.

וזיתים שכבשן בשאר ימות השנה ולא נזהרו בהם לדעת בעל התרומות שאוסר צנן ובצל שחתכו אותו בסכין של עכו"ם אפי' אינו בן יומו מפני שמדמה אותו לקורט של חלתית דאמרינן חורפיה מחליא ליה לשמנוניתא והוה ליה כנותן טעם לשבח הכי נמי חורפיה דזית עושה אותו כבן יומו ולא שייך כמה ביטול דבכוליה סכין משערינן וא"כ חזרו הזיתים כולם חמץ וכן יראה מתשובת

א"א הרא"ש שהשיב להתיר על ששאלוהו בצל שחתכוהו בפסח בסכין שגוררין בו הבצק מהעריבה כל השנה וכתב אפילו לספר התרומות שמדמה בצל לקורט של חלתית שאני הכא כיון שידוע שאותו סכין לא שמשו בחמץ לא בלע דצונן לא מבליע ולא מפליט ע"כ הרי שלא התיר אלא משום שהסכין לא היה מיוחד אלא לצונן אבל בסתם סכין לא היה מתיר ומיהו ה"ר מאיר מרוטנבורק כתב על ההוא דספר התרומה לבי נוטה להתיר ואע"פ שאני מורה כספר התרומה אין נ"ל למחות ביד הנוהגין היתר ע"כ ונ"ל דאפילו לדעת בעל התרומה אם נזהרו בהם בחתיכת הסכין אפילו לא נזהרו לכובשן בקדירה חדשה אם אינה בת יומא מותרין כיון דבשעת כבישה נותן בהן מים בטל חורפייהו ולא שייך תו למימר מחליא להו.

חמץ שנתערב אחד בשנים במצה ביבש כתב רש"י שמשליך אחד והשאר מותר בהנאה וא"א הרא"ש ז"ל התיר הכל אפילו באכילה: ונותן טעם לפגם בפסח רשב"ם אוסר וכן הרב ר' אליעזר ממ"ץ והרב ר"מ מרוטנבורק כ' אני אוסר לעצמי הואיל ונפק מפומיה דרשב"ם ואני מתיר לאחרים כי ר"ת ור"י היו מורין להתיר ואעפ"כ אני רגיל לומר לשואלי פלוגתא דרבוותא הוא ורבים נמנעים מאלהן ע"כ ורש"י פסק להתיר ולזה הסכים א"א ז"ל.

ולאחר הפסח בין במינו בין שלא במינו בטל בששים ואפי' שהייה בעיניה ונתערב אחר הפסח בטל ומיהו דוקא כשנתערב שוגג אבל במזיד לא והר"י כתב אפילו נתערב מזיד ולא נהירא לא"א ז"ל וכתב עוד הר"י אם ביטלו בשוגג קודם הפסח אי נמי בפסח כגון שלא היה יודע שהוא חמץ מותר ואם ביטלו במזיד קודם הפסח לכאורה נראה שהוא מותר כיון שביטלו קודם איסורו אבל אם ביטלו מזיד אדעתא דלשהייה אחר הפסח אסור ושאר כיון שהוא דבר המעמיד אפי' אם ביטלו בשוגג אסור כיון דלטעמא עביד לא בטיל ע"כ ואיני מבין תוכן דבריו שאם הוא דבר שעוברין על תערובתו מאי נפקא מינה בביטולו הרי עובר עליו וראוי לקונסו ואם הוא דבר שאין עוברין עליו אפילו עירבו אדעתא דלשהייה שרי אלא כלל דמילתא כל דבר שאין עוברין על תערובתו יכול לערבו לכתחילה ולשהותו ודבר שעוברין עליו אפילו נתערב ממילא קודם הפסח צריך לבערו ואם לא ביערו אסור נתערב אחר הפסח בשוגג בטל בס' במזיד אינו בטל.

הסבר הסוגיה

"בשר שנמלח בחורף ולא נבדק המלח מחמץ מכל מקום מותר בפסח לאכול מהם שטעם החמץ כבר נתבטל בס' קודם פסח". [ספר התרומה סי' נה]
 "גבינה לחה בפסח מותרת, אע"פ שנעשית בכלים של כל השנה ולא נזהרו בה, כיון שאין משתמשים באותן כלים כל השנה בדבר חם, אינן בולעים". [שו"ת הרא"ש כלל כד, סי' ה]

הרבה ראשונים סוברים, וכך נפסק להלכה בשו"ע, שחמץ שהתבטל לפני פסח אינו חוזר וניעור בפסח. דין זה מאפשר להשתמש בפסח במוצרים שלא נעשו לצורך פסח. הראשונים דנים בשאלה זו, והם אכן מתירים, במקרים מסויימים, אכילת מאכלים אלו בפסח. לדוגמא, ספר התרומה [סי' נה] מתיר לאכול בפסח, בשר שמלחו אותו לפני הפסח, ולא בדקו שבמלח אין חמץ. החמץ בטל במלח בששים, ואינו חוזר וניעור בפסח כדי לאסור את הבשר.

הרא"ש [כלל נד] מתיר לאכול בפסח גבינה לחה שהוכנה בכלים של חמץ. ההסבר להתיר פשוט. סתם כלים אינם בני יומם, ולכן טעם החמץ שהם מפליטים בגבינה נותן טעם לפגם,

נותן טעם לפגם לפני הפסח מותר, כשם שפחות מששים לפני הפסח מותר. אולם הרא"ש אינו מסביר כך. הרא"ש מסביר שהגבינה מותרת "כיוון שאין עשיית הגבינה בהן על ידי חמץ אינו מפליט". משמע מדבריו, ששימוש בפסח בדבר שנעשה בכלי חמץ שמשמשים בהם לדבר חם אסור.

שיטת הרא"ש, שאסור להשתמש בפסח בדבר שנעשה בכלי חמץ, באה לידי ביטוי גם בפסק ההלכה שלו בענין דגים מלוחים. הרא"ש פוסק שדגים השרויים במים בכלי של אינו יהודי, אסורים בפסח, ודגים שאינם שרויים במים מותרים מעיקר הדין, ובאשכנז נהגים לאוסרם. נראה להסביר, שלדגים השרויים במים יש דין כבוש, וכבוש הרי הוא כמבושל, לפיכך הדגים הבולעים חמץ מכלי הגוי, אסורים. לדגים שאינם שרויים במים אין דין כבוש, ולכן דינם כצונן, שאינו נאסר מהחמץ הבלוע בכלים [אולם קשה, מדוע באשכנז נהגו בהם איסור, מאי שנא מגבינה לחה, המותרת לכולם].

שני הפסקים הללו של הרא"ש הפוכים מדברי ספר התרומה, המתיר בשר שנמלח בכלי חמץ. היה ניתן לומר, שהרא"ש חולק על ספר התרומה, אבל הטור מביא גם את ספר התרומה וגם את פסקי הרא"ש, ואינו מציין שנחלקו.

הבית יוסף [סי' תמוז ד"ה ומה שכתב רבינו] מקשה קושיה זו, ומביא שני תירוצים:

א. דברי הרא"ש מתייחסים לגבינה ודגים שהוכנו בפסח בכלי נוכרים, וספר התרומה עוסק בבשר שנמלח לפני הפסח בכלי של חמץ, ואין ביניהם מחלוקת כלל [החומרא של אשכנז, מתייחסת לדגים מלוחים בלבד, שדבר מליח דינו כרותח, ובולע איסור כדי קליפה. גבינה צוננת אינה בולעת, ואין להחמיר בה כלל].

ב. הרא"ש אוסר דגים שהיו שרויים במים בכלי גוי, אפילו אם היו שרויים לפני הפסח. אבל איסור זה אינו מעיקר הדין, אלא משום חומרא. מוסיף הבית יוסף, שמלשון הטור לא משמע כהסבר זה.

הדרכי משה [אות ו-ז] חולק על הסברו של הבית יוסף. משמע מדבריו שהוא חולק על דין "סתם כלים של גויים אינן בני יומן", לדעתו דין זה נאמר באיסורים, אבל לא נאמר בחמץ. כיוון שרגילים לבשל חמץ בכל יום ויום, סתם כלים הרי הם בני יומן לענין חמץ.

לפיכך מסביר הדרכי משה, שדגים השרויים במים לפני הפסח אסורים, כיוון שהם בולעים חמץ מכלי שהוא מוחזק כבן יומו, ואין בדגים ששים כנגד כל הכלי. כמו כן, גבינה מותרת רק מפני שהיא צוננת, וצונן אינו בולע מהכלי.

גם ספר התרומה מודה לדין זה, ואף על פי כן מתיר מליחת בשר בכלי של חמץ, כיוון "שאין מליחת כללים". מליח הרי הוא כרותח, ומפליט איסור לתוך אוכל הנוגע בו, אבל מליח הנמצא בכלי של איסור, אינו בולע איסור מהכלי.

סיכום

נחלקו הבית יוסף והדרכי משה בהסבר שיטות הראשונים. לדעת הבית יוסף כל דבר שהתבשל לפני פסח בכלי חמץ, מותר באכילה בפסח, אלא אם ידוע שהכלי הוא בן יומו.

וכן כל דבר שיש בו חשש שהתערב בו חמץ לפני הפסח, אם החשש הוא על פחות מששים, מותר לאוכלו בפסח.

הדרכי משה חולק על הבית יוסף בנקודה אחת. לדעתו כלי חמץ הוא בחזקת בן יומו, ולכן כל דבר שהתבשל לפני פסח בכלי חמץ אסור באכילה בפסח.

הלכה

השו"ע [סי' תמוז סע' ה] פוסק כפי הבנתו את שיטות הראשונים: "בשר יבש וגבינה ודגים שנמלחו קודם הפסח ולא נזהרו בהם מותר לאכלם בפסח, מיהו דגים מלוחים השרוים במים בפסח בכלי חמץ יש להחמיר ליזהר מפני שהם בולעים בפסח מפליטת הכלים וחמץ בפסח במשהו" - דבר שהתבשל או נמלח לפני פסח, מותר, דבר שהתבשל או נמלח בפסח עצמו, אסור.

הרמ"א חולק על השו"ע, ולדעתו מאכל שנמלח בכלי חמץ מותר, כיוון שכלי אינו מפליט על ידי מליחה, אבל מאכל שהתבשל בכלי חמץ אסור, כיוון שכלי חמץ הוא בחזקת בן יומו.

הרמ"א מוסיף מנהג לחומרא, והלכה לקולא. המנהג לחומרא הוא שלא לאכול בשר, דגים וגבינה שנמלחו לפני פסח במלח שאינו בדוק. סיבת המנהג היא שמא נשאר חמץ על גבי המלח, ובפסח החמץ אסור בכלשהו. כיוון שהחשש הוא שמא נשאר חמץ על גבי המלח, אם הדיח את הבשר שלש פעמים קודם פסח, מותר. אבל בדגים וגבינה שאין דרך להדיח אותם, אסור אפילו הדיחם לפני הפסח, גזרה שמא ישכח להדיחם.

הרמ"א גם מוסיף הלכה לקולא, שדבר שהתבשל בערב פסח בכלי חמץ, מותר באכילה ביום טוב שני של שביעי של פסח, וכן מותר כשנתערב משהו ממנו באוכל אחר בפסח. הסבר הדין כתוב בדרכי משה [אות יא], ושם מבואר, שמפני שתי סיבות היינו אמורים להתיר אוכל שהתבשל בכלי חמץ לפני פסח:

א. ספק אם הכלי בן יומו.

ב. גם אם הכלי הוא בן יומו, החמץ שנבלע באוכל הוא נ"ט בר נ"ט דהיתרא, ונ"ט בר נ"ט דהיתרא מותר. [נ"ט בר נ"ט = נותן טעם בר נותן טעם. החמץ שבושל בכלי נותן טעם חמץ בכלי, והכלי נותן טעם במאכל של פסח. כיוון שאין נתינת טעם ישירה של אוכל חמץ לתוך מאכל של פסח, אלא נתינת טעם עקיפה דרך הכלי, ניתן להקל בדבר של היתר. חמץ לפני פסח הוא היתר, ולכן ניתן להקל בו בנ"ט בר נ"ט].

בפסח אנו מחמירים לחשוש שכלי חמץ הם בני יומם, ואנו מתייחסים לחמץ לפני הפסח כאיסור. אבל ביום טוב שני של גלויות, שאיסור חמץ דרבנן, וכן בתערובת של משהו דרבנן - מקילים.